

DE PLANTAGE

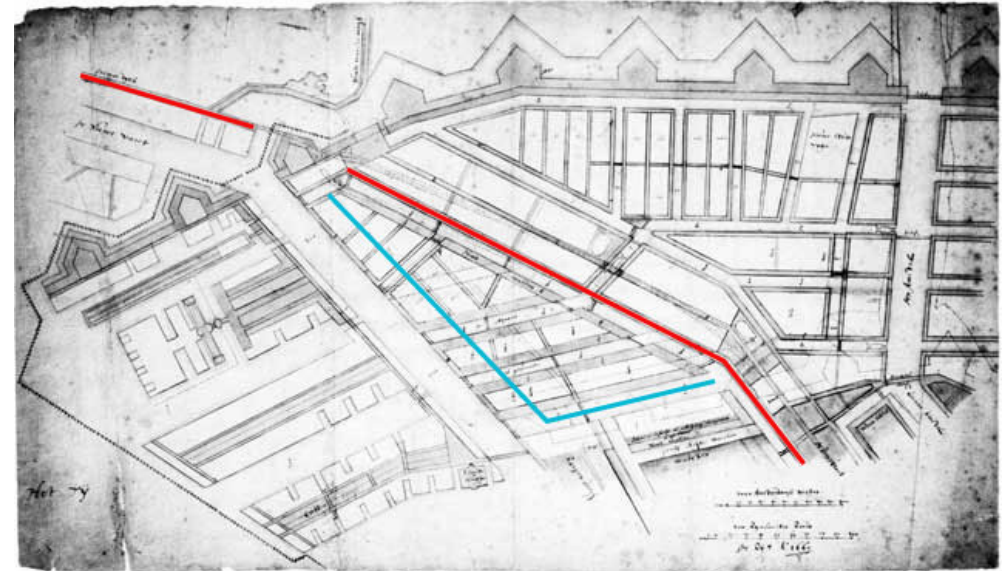
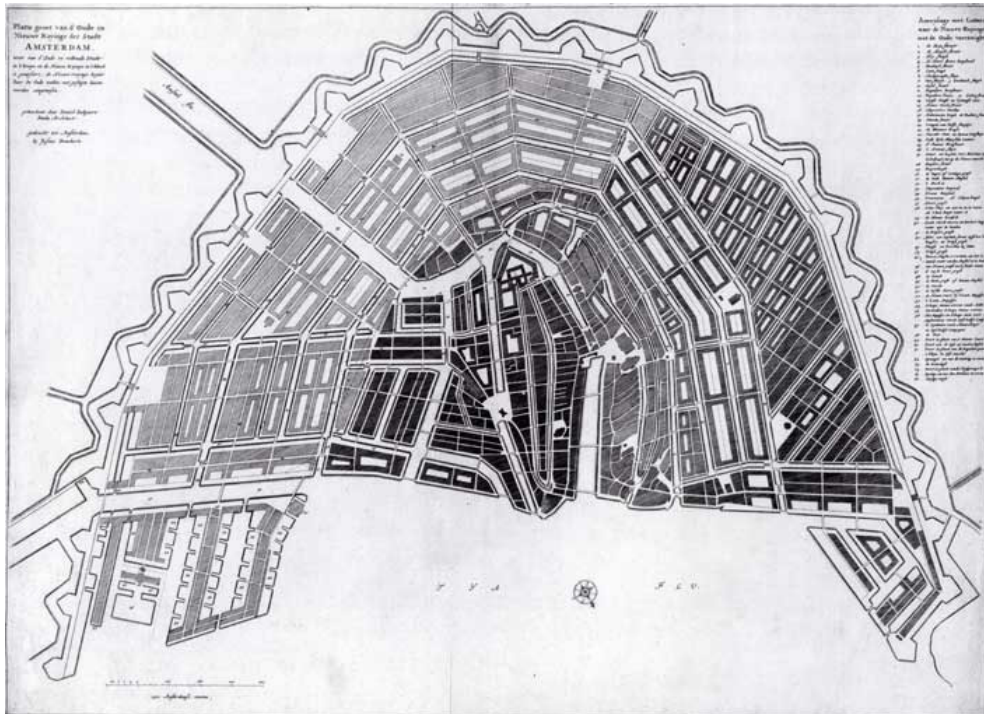
Artis en Entrepotdok

hoe een mislukte stadsuitbreiding toch nog goed uitpakte

Toen het stadsbestuur in 1662 tot de grootschalige vierde stadsuitleg overging besloot men, na diverse andere scenario's bestudeerd te hebben, dat de oostelijke eilanden (Kattenburg, Wittenburg en Oostenburg) en het gehucht Oetewael (ongeveer daar waar nu de Oranje-Nassaukazerne staat) binnen de omwalling zouden komen. Omdat men ook wenste dat het patroon van concentrische cirkels voortgezet zou worden sloot men een enorm gebied in waar nog jarenlang geen behoefte aan zou zijn en waar eigenlijk niemand raad mee wist.

Na de Tachtigjarige Oorlog brak een periode van grote bloei aan die alleen verstoord werd door de Engelse Oorlogen. De economie raakte na de laatste oorlog (1672, het Rampjaar) in het slop, de im-

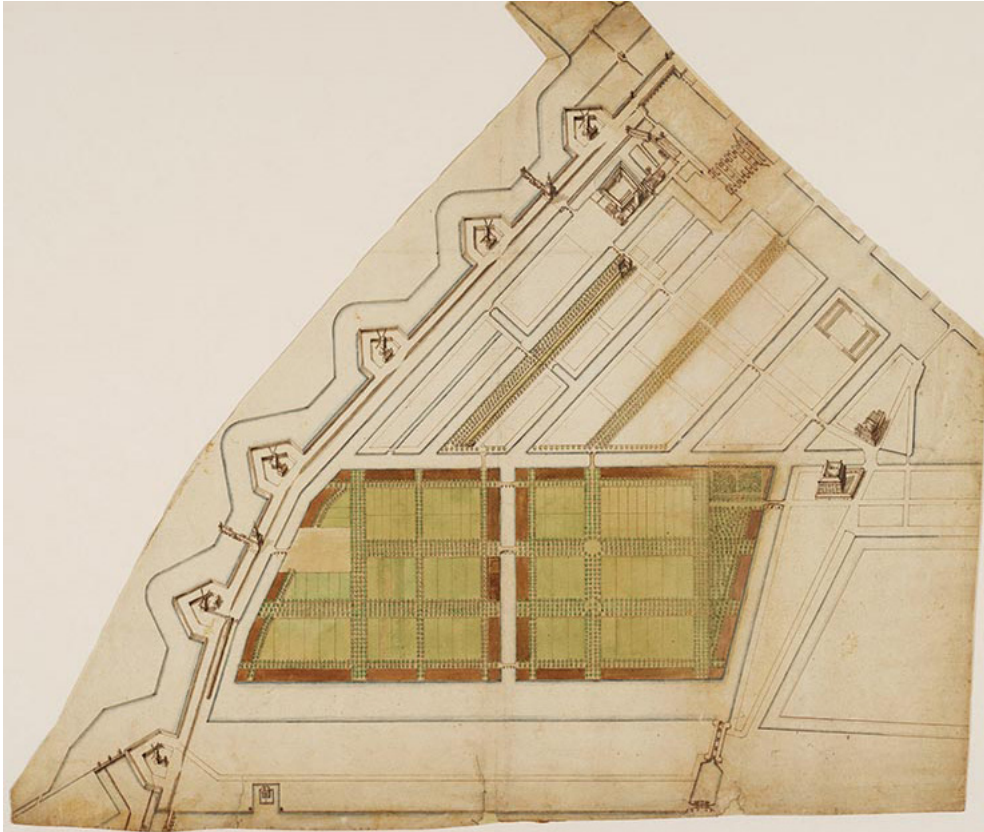

migratie stagneerde en het inwonertal van de stad groeide niet meer zo explosief als daarvoor. Twintig jaar lang lag een groot deel van het gebied er braak bij en dreigde een grote strop te worden voor de stad. Die had immers de grond opgekocht en alles bouwrijp gemaakt in de veronderstelling dat de bouwpercelen als warme broodjes weg zouden gaan.

Er was een nogal fors probleem met het gebied waar de Plantage zou komen. De Sint Anthoniesdijk, de zeewering tegen de Zuiderzee, liep schuin door de ontworpen rooilijnen. De zeewering was geen eigendom van de stad geworden maar zaak van het waterschap. In sommige voorstellen (zie plattegrond p.2) liet men de dijk liggen en paste er het stratenpatroon op aan (dijk in rood). Dat zou betekenen

Boven: Werkkaart voor de aanleg van de Vierde Uitleg ten oosten van de Amstel, Cornelis Danckaertsz de Rij, 1660

Links: Ontwerp bebouwingsplan Vierde Uitleg; plattegrond (1662) door Daniël Stalpaert en uitgegeven door Justus Danckaertsz.

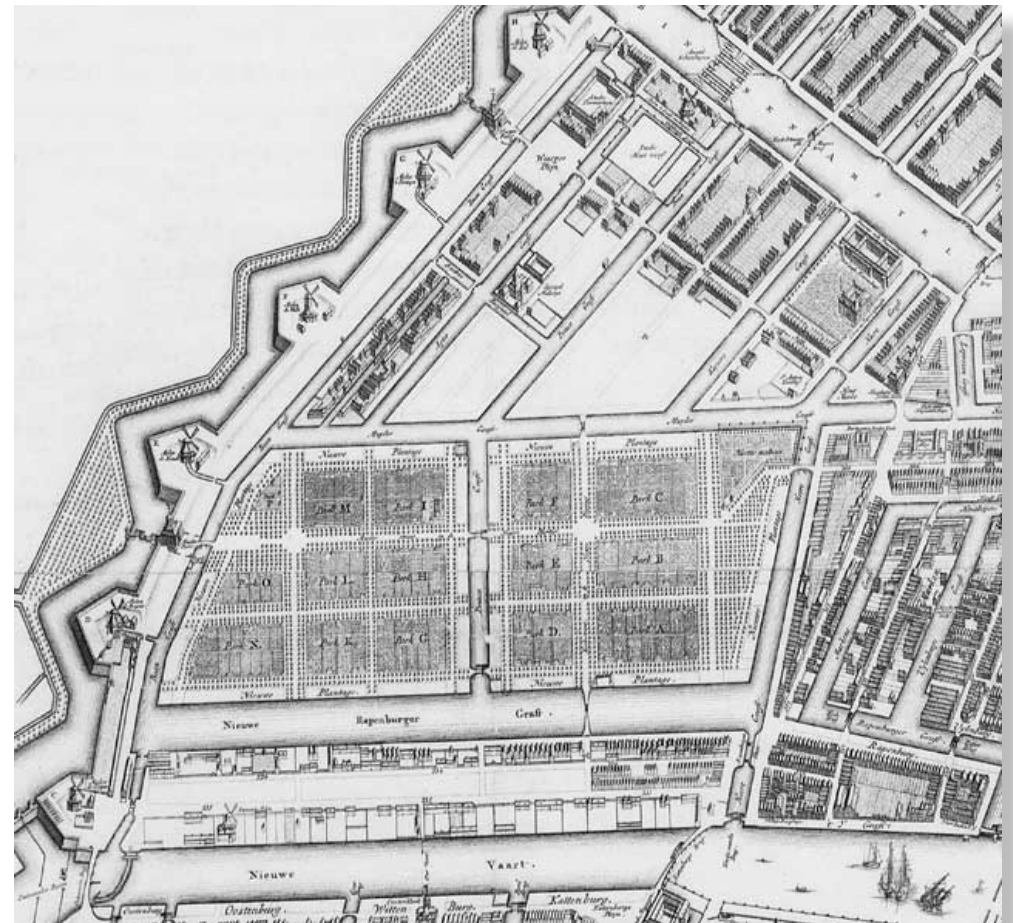
dat de helft van de bebouwing buitendijks zou komen te liggen en veel verder opgehoogd zou moeten worden. Het stadsbestuur besloot de dijk te slechten en meer naar het noorden een nieuwe dijk te leggen: de Hoogte Kadijk (nieuwe dijk in blauw). Een bijzonder ambitieuze, moeilijke en kostbare onderneming. Van Domselaer bericht in 1665 over de moeizame graafwerkzaamheden in wat bij nader inzien drijvende veenpakketten bleken te zijn (Beschrijvinge van Amsterdam, p.273 e.v.).

Boven: Ontwerp voor de Plantage, Jacob Bosch, 1682

Rechts: Grachtengordel ten oosten van de Amstel, detail De Broen, 1728-37

Het gebied dat Plantagie of Plantaadje genoemd zou gaan worden is begrensd door de Nieuwe Herengracht, Rapenburgergracht (nu Entrepotdok), Lijnbaansgracht en Muidergracht. Wat er van de twee laatste over is noemen we nu Plantage Muidergracht. Op de kaart hierboven is de Plantage in de ontwerpfase (Jacob Bosch, 1682) afgebeeld.

In 1683 werd een aantal percelen volgens dit plan als tuinen en lusthoven verhuurd voor 20 jaar, met de mogelijkheid elke 10 jaar te

verlengen. De vroedschap ging er van uit in de nabije toekomst de grondstukken alsnog goed te kunnen verkopen. De voorkeur ging uitdrukkelijk uit naar (wandel-)parken en (moes-)tuinen. Het was uitdrukkelijk verboden te 'smaldelen' en onder te verhuren. Huizenbouw was verboden, hoogstens 'speelhuisjes' en personeelsverblijven werden getolereerd. In 1687 was tweederde van de beschikbare grond verhuurd, nog steeds niet genoeg om de Plantage tot een succes te maken. De stad verhuurde een aantal percelen om herbergen en theetuinen te vestigen, wat andere huurders juist verboden werd maar stiekem toch gebeurde. Om de wildgroei van tapperijen aan banden te leggen bouwde de stad in 1688 zelf de Nieuwe Stads-

herberg met een exclusieve wijntapvergunning. Er werden geen nieuwe tapvergunningen meer uitgegeven. Omdat dit nog niet afdoende bleek werd in dat zelfde jaar speciaal voor de Plantage een substituut-schout aangesteld die streng moest toezien op naleving van alle voorschriften en verboden.

Bij het begin van de uitvoering van de vierde uitleg was er grote belangstelling voor de percelen aan de grachtengordel ten westen van de Amstel. Toen die ten oosten van de rivier opgeleverd werden stortte de vraag in door de 3e Engelse Oorlog en het Rampjaar.

Boven: Plantage Badlaan met rechts het naamgevende badhuis in 1817

Links: Plantage Muidergracht in 1790

Li.boven:
De Franche tuin
aan de Nieuwe
Prinsengracht
waar later het
Panoramagebouw
zou komen ±1850

Re.boven:
Pl. Middenlaan
met Nieuwe Stads-
herberg in 1860

Rechts:
Hortus Botanicus
met Victoria Regia

Links:
Het Park

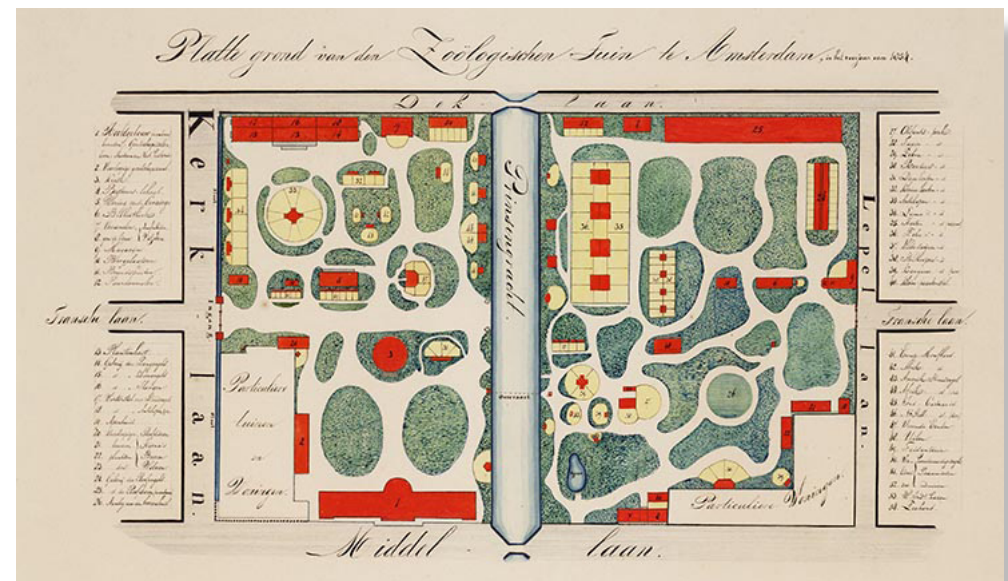
Gevolg was dat de stad die percelen voor weinig of soms gratis aanbood aan gestichten en andere liefdadigheid, waarvan het Amstelhof, Occo's-, Corvers- en Brants-Rushofje, Luthers gesticht en Nieuw Werkhuis (aan de Roeterstraat, later allebei bejaardenhuis) en de Hortus Medicus (nu Hortus Botanicus) voorbeelden zijn. Er werden in de Plantage vier lanen in de lengterichting aangelegd: de Plantage Doklaan aan de Rapenburgergracht, de Franschelaan (nu Henri Polaklaan en in het verlengde daarvan de papegaaienlaan van Artis), de Muiderlaan tussen de Sint Anthoniespoort en nieuwe Muiderpoort (nu Plantage Middenlaan) en de Plantage Muidergracht.

Boven: Nieuwe Prinsengracht, daar waar later Artis zal komen. Het water van de gracht is zo helder dat de vrouwen links er de was in doen. De later gedempte gracht zou Artis nog een aantal vijvers opleveren.

Rechts: Plattegrond Artis met de Nieuwe Prinsengracht nog intact

Halverwege liep over de breedte de Nieuwe Prinsengracht door tot de Rapenburgergracht. Door de resterende blokken kwamen steeds twee kruislanen: Plantage Parklaan, Plantage Kerklaan, Plantage Lepellaan en Plantage Groenelaan (nu Plantage Badlaan vanwege het bekende badhuis in die laan).

Dit plan, *de Plantage*, ook al was het voor het stadsbestuur geen financieel succes, sloeg bij de burgerij wel aan. Er kwamen bijvoorbeeld veel theaters, theetuinen en tapperijen op de nieuwe Plantage af. Het werd binnen de kortste keren het recreatiegebied van de stad. Dat zal ook iets te maken hebben met de algehele weerzin van de bevolking tegen de drammerige calvinisten die de bevolking liever drie dan tweemaal per zondag de kerk in dwongen. Diverse, speciaal voor de Plantage uitgebrachte keuren laten zien dat de huurders zich niet al te zeer bekommerden om de verboden, want keer op keer werd opgetreden tegen illegale woningen, kroegen en herbergen.

De magie van Artis

Heeft U al eens gebarbecued bij de pinguïns? Nu, wij wél. Wij woonden van 1971 tot 1978 op de Plantage Muidergracht in het blok Muidergracht, Middenlaan en Badlaan. Het driehoekje ligt tegenover het Artis Aquarium. In die jaren had Artis ook dáár een ingang, hetgeen verdraaide handig was, daar wij dan in twee minuten lopen in die mooiste dierentuin ter wereld naar binnen konden om te genieten van dieren, exotica, bomen en Amsterdamse architectuur.

Al gauw hadden we in de gaten dat het voor een echtpaar met twee dochters zeer lonend is een jaarkaart te bezitten en zo werd Artis onze ‘achtertuin’.

Na mijn werk, lesgeven aan Mokumse boefjes, kwam ik vaak rond vijven thuis en ging dan linea recta naar de genoemde ingang waar de portier mij vertelde dat mijn vrouw en dochters inderdaad in de zandbak bij het vogelhuis aan het spelen waren. Dat was handig. Langzaam stroomde Artis dan leeg en werd alles weer rustig. De dieren kwamen tot rust en gedroegen zich een stuk normaler. En wij, wij hadden het voorrecht hier heerlijk te ontspannen, als op een Jordanees hofje, desnoods tot zonsondergang, want zólang mocht je ‘s zomers blijven.

We hebben veel leuke en interessante dingen meegemaakt met

dieren, oppassers, verbouwingen en vele andere zaken. In de zomer, als wij met open ramen sliepen, maar ook wel overdags, hoorden wij allerlei geluiden als vertoefden wij op de Afrikaanse Savanne, van leeuwengebrul tot het heftige geloei van de semarangs en af en toe parkeerde er een ontsnapte papegaai in de Italiaanse populieren voor onze deur of op de balkons waar ze hun scherpe snavels in de verflaag zetten.

Een gewonde vleermuis die in onze achtertuin lag, brachten wij braaf naar Artis, waar hij waarschijnlijk in de slangenmagen is verdwenen. Op de kinderboerderij tikte de oppasser met een ijzeren sleutel op de ruif. Dan kwam de hele zooi (geiten, schapen, kippen etc.) mekkerend en kakelend aanzetten ter voeding. Later heb ik dat wel stiekem toegepast als ik daar schoolkinderen rondleidde. ‘Opletten, jongens, ik kan toveren, ik kan alle dieren hiernaartoe laten komen

en laten praten: bèh, tok tok, mèèèèh!’

Als het druk was in Artis, kon je ook heerlijk naar de mensen kijken, en ook naar wat de dieren, die het gestaar, groep en gewijs soms zat waren, de mensen aandoen. Zoals het gooien met poep of zand door chimpanseepubers of het spugen door mevrouw lama. En natuurlijk de tamtam die de man-

drils maken – trekkend aan het gaas en vervaarlijk krijsend door de ruimte stuiterend – als er een mevrouw met een, volgens de mandrilcode, teveel aan make-up op voorbijkwam. Apen die foto-toestellen en andere zaken van de bezoekers door de spijlen trokken! En dan de beo, altijd lachen, wij wisten hoe we hem aan het praten konden krijgen. Stond er een nietsvermoedende bezoeker te dromen, begon meneer of mevrouw beo plots als een mens te kletsen, tot verbazing van de betrokkenen. Ook brak er wel eens een rund of een ander dier uit, dán was het oppassen geblazen!

Wat deden we nog meer? Blazen door de luchtgaten onder het glas bij de lippenberen, die dan terughliezen tot schrik van de meegekomen kinderen. Kijken naar de ‘poeppropeller’ van Tanja het nijlpaard (nijlpaarden slingeren met hun staart hun poep door de ruimte om geurstof af te zetten). Of naar de lange piemel van de tapir die ‘gepaneerd met zand’ over de grond sleepte, waarop een jongetje vragen stelde aan zijn moeder. ‘Dát is nu het schaap met de vijf poten’, maakte ik het jochie wijs, dat mijn antwoord doorgaf aan zijn lachende moeder die e.e.a. maar zo liet. De pauwen lieten zich ook gelden. Ze paradeerden vrij rond en konden soms pijnlijksnerpende geluiden maken. Ik herinner mij dat er ook witte pauwen waren en dat er één op het

wolvenhok sliep. Sliep! Want op een dag zagen we alleen nog wat witte veren in het wolvenhok. Was hij toch in het hok getuimeld en heeft Midas een verse pauw op het menu gehad.

Bij de Singelgracht eindigt Artis. Daar staan mooie houten gebouwen met de diverse diensten erin. Dick Hillenius de beroemde Nederlandse dichter (foto) en bioloog werkte daar. Ik heb voor mijn

studie nog een interview met hem gehad, een zeer sympathieke man, die helaas niet zo oud is geworden.

Maar hoe zat dat nu met die barbecue bij de pinguïns? Welnu in het eerdergenoemde blokje huizen hadden wij een leuk buurtclubje. Het waren mensen van allerlei gezindte waaronder de directeur van Artis en zijn vrouw. Wij kwamen elke maand een avond bij elkaar om te borrelen en te roddelen. Op een gezellige zomeravond was de buurt-

borrel bij de directeur van Artis. Deze meldde dat de barbecue al klaar stond in zijn achtertuin; warempel daar togen wij naar de pinguïngronden bij het Aquarium van Artis, voorwaar een zeer originele locatie!

Nicolaas Scharn
Amsterdammofiel

Artis Natura Magistra

pagina 7, van linksboven naar rechtsonder:

- het hoofdgebouw (1851) van Artis aan de Plantage Middenlaan met in de verte de ophaalbrug over de nog niet gedempte Nieuwe Prinsengracht
- de Papegaaienlaan of Hoofdlaan op het tracé van de Plantage Franselaan nadat Artis dat deel in bezit had gekregen
- de door Westerman zelf ingestelde omnibus van de Dam naar Artis, voor de in 1854 gebouwde hoofdingang
- het Aquariumgebouw aan het eind van de Plantage Middenlaan, gebouwd 1877-'82 naar ontwerp van G.B.Salm

deze pagina idem:

- buitenkooi van het apenhuis
- achterzijde hoofdgebouw, gericht naar de dierentuin
- de grote volière

Het genootschap Natura Artis Magistra had in 1837 twee grondstukken bemachtigd aan de Plantage Middenlaan, ter weerszijden van de Nieuwe Prinsengracht. Tot die gracht ter plaatse van de Plantage in 1853 gedempt werd zorgde een pontje voor de verbinding. Door constante uitbreiding neemt de dierentuin vandaag een groot deel van de voormalige Plantage in beslag.

In het uiterste westen van de Plantage, op de plek waar voorheen het Sint Anthonieskerkhof was, vestigde zich in 1682 de Hortus Medicus om de medische studenten, naast anatomische lessen, ook met geneeskrachtige planten en bomen kennis te laten maken. Ook de Hortus wilde wel uitbreiden maar het heeft altijd ontbroken aan

ruimte. Men stak de Muidergracht over om daar een plantsoentje in te richten en in 1878 kreeg men de beschikking over stukjes Wertheimpark, maar het bleef altijd behelpen. De knik in de weg, direct na de Hortusbrug, is ontstaan door de aansluiting van het tracé van de voormalige Sint Anthoniesdijk op de Plantage Middenlaan. Het soort bouwsels als op de foto boven stond in de Plantage veelvuldig, tot in 1860 het mes in de buurt ging. De foto toont de hoek Plantage Middenlaan/Muidergracht die in 1877 door Artis opgeslokt werd. De afbeelding toont het roemruchte Theatre Lyrique (foto boven).

Boven: Theatre Lyrique, 1873. U krijgt meteen een indruk van het soort bouwsels dat in de Plantage stond. Dit is een foto uit 1873 uit een serie die Artis maakte van panden die aan hen overgedragen werden om te kunnen uitbreiden.
Links: In Artis zette een pontje de bezoekers over de Nieuwe Prinsengracht

Beestjes kijken

Artis blijft altijd leuk. Vroeger woonden we daar om de hoek op de Plantage Muidergracht schuin tegenover de Muiderpoort en de dierentuin was zo'n beetje onze achtertuin. Onze dochters waren toen klein en ik ging er bijna dagelijks een rondje met ze lopen. Het Aquarium had in die tijd ook een ingang en in de tuin konden de kinderen heerlijk loslopen; geen gevaar van auto's en fietsers en de Artiskarretjes rijden altijd voorzichtig rond.

Er was altijd wel wat te beleven, zoals die keer dat ik bij de apenrots stond te kijken terwijl een oppasser de brug over de gracht draaide om de rots op te kunnen gaan. "Mevrouw", vroeg hij, "wilt u misschien even hier voor de brug gaan staan en de apen tegenhouden als ik aan de overkant ben?" Ik zag mezelf al een horde ontsnappende apen proberen staande te houden en vroeg bedremmeld hoe ik dat dan moest doen. "Als er iemand vóór staat, blijven ze meestal wel weg," was het antwoord en kijk, dat woordje 'meestal' stelde me niet echt gerust. Gelukkig bleef hij niet lang aan de overkant, want veel vertrouwen had ik er niet in, dat die apen geen poging zouden doen om mij ondersteboven te lopen.

De roofdierengalerij is nu afgebroken. Op die plek vind je tegenwoordig het grote nieuwe olifantenterrein. Wat ben ik vaak langs die oude galerij gelopen. Vooral de Bengaalse tijgers waren interessant. Geregeld hadden die welpjes en wat is nou leuker voor kinderen dan naar die grote poesjes te kijken. Vader tijger was een goedig dier en mocht gewoon bij zijn gezinnetje blijven. Voor de jonkies natuurlijk interessant, zo'n grote man die steeds voorbij komt banjeren. Op een gegeven moment bedacht een van de jonkies dat het leuk zou zijn om steeds wanneer papa voorbij kwam, in zijn achterpoot te bijten. Dat ging een

aantal keren goed, totdat het pa begon te vervelen. Toen weer de tandjes in de achterpoot gezet werden, kreeg het kleintje een mep met de grote poot van vader en tuimelde holderdebolder het zand in. Daar bleef het beduusd liggen kijken naar zijn vader die weer rustig verder stapte. Je zag aan het koppie dat hij het snapte: beter maar niet meer doen!

Er was nog iets met papa tijger dat het vermelden waard is. Af en toe had deze heer flink last van zijn hormonen. Misschien was de tijgerin dan krols, of hoe dat bij tijgers heet, geen idee, maar in ieder geval probeerde hij zo-

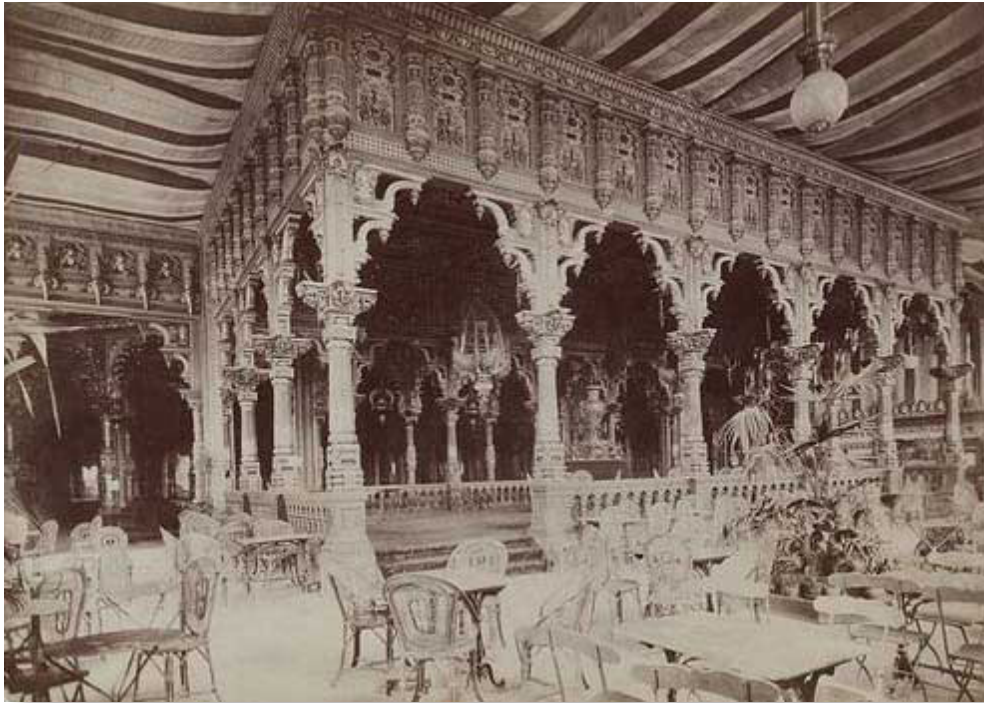
veel mogelijk zijn territorium af te bakenen. Hoe doe je dat als tijger als er constant publiek voor de hekken staat? Ja precies, dan sproei je dwars door de hekken over al die kijkers heen. Zal ze leren!

Ik kende deze grap van meneer tijger en bleef wijselijk uit de buurt als het weer eens zover was. Misschien niet zo aardig van mij, maar ik ging dan op een bankje zitten in het plantsoen tegenover de galerij en wachtte de voorstelling af. Telkens kwam er weer een nieuwe groep mensen voor de hekken staan en als er genoeg stonden, zag je meneer tijger al aankomen. Hij liep rustig op de tralies af, draaide zich plotseling om en spoot het onwelriekende goedje dwars over

de toeschouwers. Een en al gegil natuurlijk. Je zult het maar over je heen krijgen en de hele dag stinkend rond moeten lopen. Leuk dagje Artis! Iedereen koos snel het hazenpad en wachten maar weer op de volgende groep die zich onwetend voor de hekken opstelde. Ja, wat had ik dan moeten doen? Erbij gaan staan en de mensen waarschuwen? Dat kon ik toch moeilijk de hele dag volhouden en de vraag is natuurlijk ook of ze me wel geloofd zouden hebben.

een herinnering van Ria Scharn

In 1861 verdween de Stadsherberg en vestigde de stichting Sint Jacob er een bejaardenhuis, dat er nu nog staat. In 1880 vestigde zich daarnaast, op het gedempte deel van de Nieuwe Prinsengracht het Panoramagebouw (afb. rechts) dat het tot 1935 uithield. Nu is op die plek, aan de Plantage Westermanlaan, een plantsoen. Het Panorama begon de traditie van de kwartjesentree in september, die Artis later overgenomen heeft.

Ook al kwamen er nu veel particuliere huizen, de Plantage bleef een sterke theatertraditie houden, getuige Parkschouwburg, de Plantageschouwburg, de Hollandse schouwburg (begonnen als Artisschouwburg), gebouw Plancius en diverse theaters zoals het Rika Hopper-

Boven: Parkschouwburg, interieur (1892-1911)

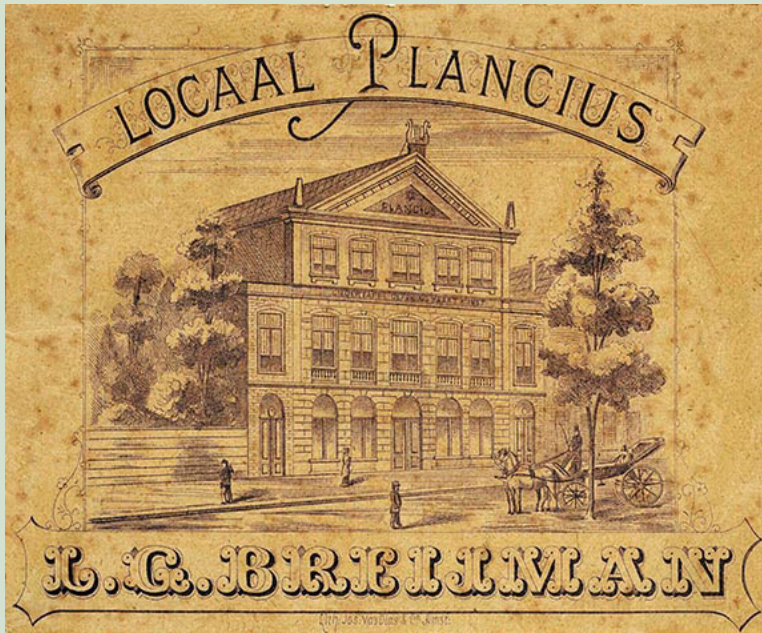
Rechts: Panoramagebouw (1880-1935)

theater (nu Desmet). En dan hebben we het nog niet over de talloze zomertheaters zoals die van de Gebr. van Lier in de Plantage Franschelaan, de huidige Henri Polaklaan. Sommige van deze gebouwen staan er nog steeds maar het kortste bestaan kende de Parkschouwburg: geopend in 1892 en gesloopt in 1911. In die paar jaar fungeerde het ook nog eens als uitwijk voor de uitgebrande Stadsschouwburg aan het Leidseplein. De Parkschouwburg stond op een terrein dat gedeeltelijk in het Wertheimpark lag en het had een uitgesproken exotisch interieur (foto links).

X Gemeente
X Amsterdam
X Stadsarchief

Alle afbeeldingen komen uit de Beeldbank van het Stadsarchief Amsterdam, tenzij anders vermeld

Theaterlocatie Plantage

Linksboven:
Gebouw Plancius, Plantage Kerklaan. Het werd opgezet als eigen lokaal voor een diamantwerkersvereniging maar werd later als volwaardige schouwburg geëxploiteerd

Rechtsboven
Zomertheater van De Vereeniging in de Parktuin

Linksonder:
Zomerschouwburg van de Gebr. van Lier in de Plantage Franschelaan. Hier werd later het kantoorgebouw van de ANDB vóór geplaatst waardoor de schouwburg in pandig kwam te staan

Rechtsonder:
In 1923 legde de GTA lijn 15 in als theatertram. De route werd enkele keren aangepast voor dit doel zodat men zoveel mogelijk passagiers van dienst kon zijn. Let op het gelegenhedskoersbord. In de beugel geen lijnnummer maar de letter "T". In 1932 werd de theatertram opgeheven (recessie?).

De pinguïngronden van Artis

Pinguïns zijn komische diertjes, er was daar altijd wat te beleven. Er was zelfs een trouw homo-echtpaartje en de reigers uit de Oosterparkbuurt kwamen op voedertijd vaak een harinkje meepikken.

Aan Artis hebben wij de leukste herinneringen. Ik leerde er via de bordjes honderden bomennamen – er is nu een boek over bomen in de Hortus en Artis verschenen (auteur: Hans van der Stelt) – en ik weet nu nog vele bomen te determineren.

In de Artis Koningszaal organiseerde ik feesten met buurt-genoten. Er bleek een jarenlang onaangeroerd Amsterdams cultuursubsidiepotje te zijn en daardoor konden wij grote feesten regelen met o.a. het Folkloristisch Danstheater (de verwarmingsbuizen dansten vervaarlijk mee!), poppenspeler Jozef van den Bergh en vele andere VIP's. Ook speelde ik op mijn trekzak voor de lokale bejaardensoos en leerde de ouderen van dagen een Pools dansje. Ik kwam ook wel in de fraaie Artis-bieb, wat een bijzondere en authentieke locatie!

Nicolaas Scharn

De Artis-bibliotheek

Artis, voor ons een vertrouwd begrip. We woonden vlakbij en zaten er dagelijks met onze twee meiden en buurtkennisjes. Een fijne buurt ook. We zijn niet voor het opsluiten van dieren. Sommige zaten in den beginne zelfs in veel te kleine ruimtes. Je kon het zien aan het rondsjoeken en kopzwaaien van de olifant, de ijsbeer en de Bengaalse tijger. Maar door de jaren heen veranderden zaken ten gunste van de dieren. Hokken werden groter. Roofdieren kregen uitzicht op runderen. Vlaktes kregen lagere hekken, of geen hekken, maar water. Je kon de zeeleeuwen zelfs onder water bestuderen. In de betere dierentuinen had de populatie het zo goed dat zij mee konden helpen het dierenbestand in de natuur te ‘vernieuwen’.

Wij zijn verhuisd naar de nieuwbouwstad Almere, maar het liefst waren wij in de Plantage gebleven, een aantrekkelijke buurt met schoonheid, rust en vlakbij de binnenstad, én met (ons) Artis!

Nicolaas Scharn

Links:
Artis-schouwburg,
geopend in 1892 en
in 1895 omgedoopt in
Hollandsche Schouw-
burg

Boven:
Zomertheater Fras-
cati, later Rika Hop-
pertheater en nog
later Theater Desmet

Rechts:
Parkschouwburg in
1907, een paar jaar
voor de sloop

Wat moest er gebeuren met de Hollandsche Schouwburg na de oorlog? Wat voor bestemming moest zo'n beladen plek krijgen? Deze vragen stonden centraal bij de omgang met het gebouw na de oorlog. En dat in een tijd waarin weinig aandacht was voor de Jodenvervolgung, voor het leed van de slachtoffers en overlevenden, en waarin wederopbouw en vooruitkijken het devies was. Na de oorlog kende de Schouwburg nog een commerciële bestemming, werd vervolgens verwaarloosd en afgebroken. In 1962 werd het een monument en een plek om te herdenken.

Na de oorlog ging de Schouwburg aan de Plantage Middenlaan open als een soort zalenverhuur onder de naam Piccadilly. Het gebouw was eigendom van de broers Linthorst, die het gebouw in 1944 hadden gekocht. J.P. Senff exploiteerde het gebouw en verhuurde het voor feesten, partijen, trouwerijen en vergaderingen. De gemeente Amsterdam stak daar af en toe een stokje voor: al te feestelijke bijeenkomsten vond men niet gepast op deze plek en die verbood de gemeente.

Besloten bijeenkomsten konden dus nog maar openbare voorstellingen waren een brug te ver. In 1946 kreeg het Zuid-Nederlands Toneel toestemming om de Schouwburg betrekken. Maar tegen het plan om er een toneelvoorstelling te houden rezen veel protesten. Ook regisseur Eduard Vesterman en dirigent Hans Krieg, zelf overlevende, wilden hier niet aan meewerken. Terwijl zij juist betrokken waren bij de beoogde toneelvoorstelling, Oranje Hotel. Daarom wilde het Zuid-Nederlands Toneel uiteindelijk geen gebruik te ma-

ken van het theater. Burgemeester d'Ailly besloot om geen toestemming meer te verlenen voor openbare bijeenkomsten. Besloten gezelschappen konden nog er nog wel terecht.

Uit die protesten tegen de toneelvoorstelling kwam in 1946 een comité voort dat het gebouw wilde terugkopen: het Comité Hollandsche Schouwburg. Oprichters waren Sam de Wolff en journalist Johan Winkler. Het comité kwam snel in conflict met de eigenaren en met de exploitanten van het gebouw. Na een taxatie besloot men, in overleg met de gemeente, dat er 300.000 gulden nodig was voor de aankoop en men begon een inzamelingsactie. Die had succes want men wist 200.000 gulden bij elkaar te sprokkelen, en dat in de armoe- dige naoorlogse jaren. De laatste ton werd door de joodse ondernemer en filantroop Bernard van Leer anoniem geschonken. En ondanks het conflict met de eigenaren werd de verkoop in 1947 beklonken. Daarvoor was een nieuwe Stichting Hollandsche Schouwburg in het leven geroepen die nu de eigenaar werd.

De stichting schonk het gebouw aan de gemeente Amsterdam, op twee voorwaarden: geen amusement meer en de inrichting van een rouwkamer met een eeuwige lamp, een zogenaamde Chapelle Ardente.

Nu begon een lange periode van meningsverschillen over de bestemming waarbij verschillende plannen de revue passeerden: een Israël centrum, huisvesting van de Bibliotheca Rosenthaliana, of van de aula van de universiteit, de vestiging van het RIOD en zelfs van een kerk.

Ondertussen stond het gebouw leeg en ging zienderogen achteruit. De gemeente verwijderde in 1952 de standbeelden op de gevel omdat ze op straat dreigden te vallen. Het comité, dat weer in het leven was geroepen, en de gemeente konden samen niet tot een besluit komen en ook binnen de joodse gemeenschap bestonden grote meningsverschillen. In al deze jaren werd er wel herdacht vóór de Hollandsche Schouwburg, als particulier initiatief. Elk jaar hielden overlevenden en Amsterdammers twee minuten stilte op straat.

In 1958 kwam er weer schot in de zaak: de Israëlische president Itzhak Ben-Zvi bezocht Nederland. Hij wilde persé naar de Schouwburg en hield voor het gebouw zelfs een toespraak. Na dat bezoek besloot de gemeente om er een herdenkingsplaats van te maken. Alleen de gevel zou blijven staan, de rest van het gebouw kon worden gemist: “Men houdt toch ook geen gaskamer in stand”, aldus wethouder Goos van 't Hull. In 1962 was het dan zo ver: het nieuwe monument werd onthuld door burgemeester van Hall van Amsterdam. Alleen de gevel stond er nog en daarachter een rouwkamer met een eeuwige lamp en een monument op de binnenplaats. In de Chapelle Ardente bevond zich een muur opgetrokken uit Israëlische steen.

In 1965 werd de monumentale studie van Jacques Presser, *Ondergang*, gepresenteerd in de Hollandsche Schouwburg. Drie jaar later kwam de Duitse Bondspresident Gustav Heinemann naar de Schouwburg om te herdenken. In 1966 werd de tekst op de herdenkingsmuur, achter het

monument, aangepast. De woordkeuze gevallen Joodse landgenoten had veel weerstand opgeroepen omdat de de slachtoffers van de Holocaust niet gevallen waren voor het vaderland maar vermoord waren in concentratiekampen door de Duitsers. De nieuwe tekst staat er tot op de dag van vandaag: “Ter herinnering aan hen die van hier werden weggevoerd.”

In deze jaren ontwikkelde de Schouwburg zich tot een oord van herinnering en een plek om te herdenken. Jaarlijks op 5 mei vond er een herdenking plaats, op initiatief van buurtbewoners. Ook ontstond in 1966 de gewoonte om op Jom Hasjoa te herdenken. Dat is de dag waarop Israël de slachtoffers van de Holocaust herdenkt. Deze herdenking vindt nog steeds plaats. In 1992 kwam de Hollandsche schouwburg onder de vleugels van het Joods Historisch Museum. Voortaan zou deze plek niet alleen een plek om te herdenken zijn maar ook een educatieve functie vervullen. Op de eerste etage werd een expositie ingericht over de Jodenvervolging in Nederland. In 1993 werd de Chapelle Ardente opnieuw ingericht en verrijkt met een namenwand. Burgemeester Ed van Thijn onthulde de gedenkruijme en ontstak opnieuw de eeuwige vlam. Sinds 2012 is de

Hollandsche Schouwburg het begin van het Westerborkpad, een wandelroute die de Jodenvervolging symboliseert, naar het voormalig kamp Westerbork.

(Deze tekst en de foto's zijn overgenomen van het Joods Cultureel Kwartier)

In 1922 richtte Rika Hopper een eigen gezelschap op, het NV Het Rika Hopper Tooneelgezelschap. Regisseur werd Jacques van Hoven (1895-1942, artiestennaam voor Jacques David Citroen). Jacques van Hoven had tevens ervaring als acteur en als exploitant van een openluchttheater in Bilthoven. Rika Hopper en Jacques van Hoven richtten bovendien samen een eigen theater op, dat ook de naam van de gevierde actrice zou dragen: de N.V. Maatschappij tot Exploitatie van het Rika Hopper Theater. Hijzelf en Rika Hopper, waarmee hij in 1926 in het huwelijk zou treden, vormden de directie. In augustus 1926 werd het Theater Frascati (p.16 r.b.) aan de Plantage Middellaan in Amsterdam aangekocht. In het jaar daarop liet de N.V. het theater ingrijpend verbouwen naar plannen van de architect J. Boterenbrood, waarbij ook de voorgevel een metamorfose onderging.

Vlak voor de opening van het nieuwe Rika Hopper Theater werd op 20 september 1927 de N.V. Het Rika Hopper Tooneelgezelschap opgericht.

De directie werd opnieuw gevormd door Rika Hopper en Jacques van Hoven. Op 27 september vond de openingsvoorstelling van het nieuwe toneelgezelschap en het theater plaats met de opvoering van 'Het leven grijpt' van Knut Hamsun. Voor deze voorstelling had Rika Hopper de spraakmakende regisseur Peter Scharoff uit Moskou laten overkomen om de regie te doen.

Het zat de directie van het theater en het gezelschap echter niet mee. Het lukte niet om voldoende publiek naar het theater te krijgen, mede omdat de Plantage als uitgaansbuurt uit de mode raakte. De N.V. Het Rika Hopper Tooneelgezelschap hield dan ook al in 1930 op met spelen. Op 7 november 1937 trad Rika Hopper tevens af als directrice van het theater. Op 21 november 1938 werd de N.V. tot Exploitatie van het Rika Hopper Theater failliet verklaard, en een jaar later op 3 juli 1939 opgeheven. Het toneelgezelschap werd pas in 1943 officieel opgeheven.

Entrepotdok

De Plantage was dan wel chique geworden, de Plantage Doklaan verloederde onder invloed van de aanleg van het Entrepotdok in 1827. Dat was een initiatief van koning Willem I in navolging van een eerder experiment tijdens de Franse overheersing. Het moest de doorvoer van goederen, bestemd voor andere landen, vereenvoudigen. Rond de pakhuizen werd een muur geplaatst, de toegang tot het complex ging via een poortgebouw op het Kadijksplein, dat er nog staat. Zelfs de toegang over water kon afgesloten worden (afb.p.7).

Al snel werd de overkant van de gracht (Plantage Doklaan) in beslag genomen door de Nederlandse Spoorwegen en Van Gend & Loos en kwamen er spoorrails te liggen. Dit spoor voerde langs de Sarphatistraat over een spoorbrug over de Singelgracht (nu Spinozabrug) naar het Weesperpoortstation. Ook al werden de activiteiten van de

transitohandel in 1895 verplaatst naar het Nieuw Entrepotdok in de Stadsrietlanden, er bleef een flinke bedrijvigheid op de oude plek met veel opslag en vervoersbedrijven.

Tot de ontmanteling van het dok in 1983 was de Doklaan een naargeestige plek waar je niet kwam. Nu zijn de pakhuizen aan de overkant voor bewoning geschikt gemaakt en is er een extra brug gelegd naar de Plantage. Artis liet al in de jaren twintig van de twintigste eeuw haar oog vallen op de toenmalige laad- en losplaats van de Nederlandse Spoorwegen aan de Plantage Doklaan, pal naast de diertuin. Met het Doklaanterrein zou Artis aan het water komen te liggen: een diertuin aan de gracht. Opeenvolgende Artis-directies wilden het terrein inlijven – het was immers de enige mogelijkheid voor de diertuin om haar gebied verder te vergroten – maar om allerlei redenen mislukten die pogingen steeds. Pas in het

Boven: Het Entrepotdok in de 50-er jaren van de twintigste eeuw
Links: Het Entrepotdok na de aanleg 1827-'30

voorjaar van 1997 kwam het verlossende woord van de Raad van State: Artis mag uitbreiden tot aan de oevers van het Entrepotdok! Omdat de plannen al lang klaarlagen, kon de bouw snel van start. Artis bouwde de Afrika Savanne voor de zebra's, gnoes, gazellen en kleine Afrikaanse dieren, een speeleiland, een nieuw restaurant, een nieuwe tropische kas en een modern Verzorgingscentrum. Op 24 april 2002 heeft H.K.H Prinses Margriet de Afrika Savanne officieel geopend.

*Boven: Nieuwe Nijlpaardbrug over Entrepotdok naar Plantage Doklaan
Rechts: Plantage Doklaan op de schop voor de uitbreiding van Artis en het resultaat*

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

